

Dr hab. Barbara Siuta-Tokarska, prof. UEK
Kolegium Nauk o Zarządzaniu i Jakości
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Kraków, 6 kwiecień 2021 r.

RECENZJA
rozprawy doktorskiej

mgr Łukasza Bartkowicza

pt.: *Założenia filozoficzne koncepcji wolności Amartyi Sena.*

Studium analityczno-krytyczne, Kraków 2021, s. 261,

napisanej pod kierunkiem naukowym

dr hab. Piotra Duchlińskiego, prof. AIK

oraz promotora pomocniczego

dr Jarosława Kucharskiego

na Wydziale Filozoficznym Akademii Ignatianum w Krakowie

1. Podstawy formalne i przedmiot recenzji

Podstawę formalno-prawną sporządzenia recenzji stanowi pismo Przewodniczącego Rady ds. Stopni Naukowych Akademii Ignatianum w Krakowie dr hab. Tomasza Homoja SJ, prof. AIK z informacją o powołaniu mnie na recenzenta rozprawy doktorskiej Pana mgr Łukasza Bartkowicza przez Radę ds. Stopni Naukowych Akademii Ignatianum w Krakowie w dniu 8 stycznia 2021 r. W aspekcie prawnym podstawy formalne w tym zakresie zostały określone w art. 179. Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018, poz. 1669), w tym wynikających z niej przepisów dotyczących art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2017, poz. 859), w którym zapisano: „*Rozprawa doktorska, przygotowywana pod opieką promotora albo pod opieką promotora i promotora pomocniczego, powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub oryginalne rozwiązanie problemu w oparciu o opracowanie projektowe, konstrukcyjne, technologiczne, lub oryginalne dokonanie artystyczne, oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej*”.

Przedmiotem recenzji jest praca doktorska autorstwa mgr Łukasza Bartkowicza, przygotowana pod kierunkiem dr hab. Piotra Duchlińskiego, prof. AIK oraz promotora pomocniczego dr Jarosława Kucharskiego, która mieści się w dziedzinie nauk humanistycznych, w tym w filozofii jako dyscyplinie naukowej.

2. Wybór tematu rozprawy i jego sformułowanie

Wolność to kategoria przynależna wielu naukom, a w sposób szczególny nauce „miłującej mądrość”, jak też określana jest filozofia. Jest ona przedmiotem zainteresowania etyki, filozofii religii, filozofii prawa, polityki, ekonomii i innych nauk. W tej konstatacji wolność „staje się” jedną z najbardziej fundamentalnych, a wręcz uniwersalnych wartości człowieka, choć nie należy określać jej jako wartości absolutnej lub najważniejszej, której podporządkowane winny być inne wartości¹. Fundamentalność i uniwersalność wolności jako wartości nie oznacza jednorodności w jej pojmowaniu i określaniu. W rezultacie wolność przynależy do jednych z najbardziej skomplikowanych, w tym kontrowersyjnych i wieloaspektowych zagadnień, uznawana za nierozzerwalny element istoty człowieczeństwa, a równocześnie porządku społeczno-gospodarczego².

W literaturze można wyodrębnić cztery podstawowe znaczenia wolności, jako:

- stanu wyzwolenia od grzechu,
- braku przymusu,
- autorstwa własnych decyzji, a także
- możliwości realizowania celów.

W kontekście filozoficznym problematyka wolności koncentruje się wokół wolności człowieka jako jednostki ludzkiej, z którą nierozzerwalnie związana jest wolna wola, a także odpowiedzialność moralna za rezultaty podjętych działań, w tym decyzji i zachowań człowieka. Stanowi ona zatem swoistą refleksję wspartą psychologiczno-etycznym czy teologiczno-etycznym kontekstem rozważań³. Jak podkreślają niektórzy autorzy, należy odróżniać dwa zasadnicze rozumienia wolności, tj. filozoficzne i polityczne, bowiem [...] *wolność filozoficzna, wolność woli odnosi się do ludzi jako samotnych jednostek, niezależnie od społeczności politycznych, w których żyją*⁴. Nie wolno jednak pomijać kwestii, że człowiek rodzi się, wychowuje i wzrasta w określonej

¹ Jak np. sprawiedliwość, bezpieczeństwo i inne. Patrz: B. Dziemidok, *Teoretyczne i praktyczne kłopoty z wolnością człowieka*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Vol. XXXV, Sectio I, 2010, s. 25.

² Patrz również: M. Roch-Kaczmarczyk, *Aporia wolności. Krytyka teorii społecznej*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2019.

³ B. Dziemidok, op. cit., s. 26.

⁴ H. Arendt, *Wola*, Wyd. Czytelnik, Warszawa 2002, s. 273.

rzeczywistości przestrzenno-czasowej, co w danym stopniu warunkuje jego działania (dziedzictwo historyczne, kontekst etniczny, kulturowy i inne). W tym ujęciu wyłania się problem „wolności a konieczności”, który można analizować w świetle różnych koncepcji, także tych negujących wolność człowieka, jak fatalizm czy determinizm. Niewątpliwie jednak nie da się wydzielić człowieka tylko jako osoby, jako istoty społecznej, jako obywatela, jako członka wspólnoty kulturowej, religijnej itd., tj. oddzielić jego funkcje od niego samego, rozpatrywać je bez ujęcia całościowego, a ujęcia całościowego bez jego kontekstów: człowiek składa się z członków, a członki tworzą jego całość. Jeśli podzielimy człowieka tylko na członki możemy zatracić obraz całości, zaś obraz tylko części nie odda z kolei istoty zagadnienia. Także historyczne spojrzenie na doktryny polityczne pozwala dostrzec mocno zróżnicowaną skalę w postrzeganiu pojęcia wolności, w tym wśród reprezentantów głównych doktryn⁵.

W kontekście filozoficznym dwa główne stanowiska rozumienia pojęcia wolności ogniskują się wokół zagadnienia „wolności od” oraz „wolności do”. Pierwsze z nich, określane jako wolność negatywna, wiąże się z brakiem przymusu. Obrona wolności w tym znaczeniu jest skoncentrowana właściwie na „ochronie przed ingerencją”. Z kolei „wolność do” jest określana jako wolność pozytywna, która jako zauważa P. Śpiewak „*staje się tożsama z realizacją własnych możliwości, wypełnianiem tego »ja«, uformowaniem go według postawionych sobie za cel ideałów*”⁶, a zatem wolnością wynikającą z pragnień jednostki bycia panem swego losu⁷:

- realizującym nie cudzą, a swoją wolę,
- nie tym, za kogo decydują, a tym, który decyduje za siebie,
- nie kierowanym przez prawa natury czy innych ludzi, a samosterownym,
- nie przedmiotem, a podmiotem.

W mojej ocenie człowiek niejako rodzi się wolny „od” uprzedzeń, określeń, ocen - jest jak „tabula rasa”, jednakże to, co zewnętrzne, a potem także to, co wewnętrzne może ograniczać jego wolność. I tak naprzemiennie żyje „wyzwalając” się z wolności „od” i zmierzając ku wolności „do”. Dobrze, gdy ta ostatnia jest dominującą.

Rozważania dotyczące wolności „od” i wolności „do” można skonkludować stwierdzeniem, że „*jeśli wolność nie nauczy człowieka, to przymus go nie wyzwoli*”. Jednak tak pojęta wolność wymaga odpowiedniego przygotowania człowieka na jej przyjęcie, aby współzależność „**wolności i odpowiedzialności**” mogła być wypełniona^{8, 9}. Wolność „do” musi ponadto być zakorzeniona

⁵ *Wolność człowieka i jej granice. Antologia pojęcia w doktrynach polityczno-prawnych. Od Starożytności do Monteskiusza*, pod red. nauk. O. Góreckiego, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019; W. Kymlicka, *Współczesna filozofia polityczna*, Wyd. Aletheia, Warszawa 2009.

⁶ Za: B. Dziemidok, op. cit., s. 27.

⁷ I. Berlin, *Dwie koncepcje wolności*, Wyd. Res Publica, Warszawa 1991, s. 127.

⁸ Jak zauważa T. Gadacz „wolność bez odpowiedzialności staje się anarchią, a odpowiedzialność bez wolności – tyranią”.

w godności, jako fundamencie wolności, a wówczas wolność staje się gwarantem godności człowieka¹⁰.

Osobiście uważam, że nie ma „jednej dla wszystkich” wolności - w jej szerokim rozumieniu. Tak, jak każdy człowiek jest inny, tak i inne są jego drogi, prowadzące ku poznaniu i doświadczeniu wolności. Jest jednak – w moim przekonaniu – pewien ideał wolności, który może być wspólny dla wszystkich: to wolność wsparta na filarach mądrości, prawdy i dobra. Gdy jest na nich osadzona, wówczas można podjąć się próby wydobycia jej esencji.

Tematyka wolności, w tym:

- jej perspektywy (religijna, filozoficzna, prawna, polityczna, ekonomiczna i inne),
- kryteria odniesienia (wewnętrzne, zewnętrzne),
- analizy (według autorów, epok itd.)

zaświadczać o wielości i wszechstronności jej ujęć, co z kolei prowadzi do wniosku o potrzebie interdyscyplinarnego spojrzenia na badanie kategorii wolności, aby móc jak najpełniej ukazać spektrum różnorodności podejść, rozważań, eksplikacji. To zaś zdaje się być fundamentem pozwalającym na możliwie holistycznie, tj. kompleksowe i wielokryterialne pojmowanie wolności „od koncepcji, poprzez filozofię wolności, aż po uznanie jej jako swoistej idei”.

Przedstawione w pracy doktorskiej „Założenia filozoficzne koncepcji wolności Amartyi Sena” w formie studium analityczno-krytycznego są w mojej ocenie ważnym elementem, częścią całości, która przyczynia się do zgłębiania obrazu wolności człowieka z przełomu XX i XXI wieku w świetle społeczno-ekonomicznych zagadnień (ubóstwa, dobrobytu, sprawczości, w tym wyboru i preferencji). Jest to niewątpliwie praca naukowa, której rola nie sprowadza się wyłącznie do zaprezentowania koncepcji wolności człowieka przedstawionej przez filozofa, ekonomistę i noblistę w jednej osobie - Amartyi Sena, lecz praca, w której autor poszukuje charakteru założeń filozoficznych tego indyjskiego myśliciela, ich wpływu na poszczególne rozstrzygnięcia koncepcji wolności i obszarów jej realizacji. Autor pracy podejmuje również kwestie dyskusyjne i przedstawia swe uwagi polemiczne, co jest niezbędnym, a zarazem charakterystycznym wyrazem krytycyzmu naukowego.

Przyjęty przez Doktoranta temat badawczy uważam za bardzo ważny, a podjętą próbę szerokiego spojrzenia na dorobek A. Sena w zakresie kategorii wolności, za pomyślnie przeprowadzoną.

⁹ Zależność ta dotyczy odpowiedzialności w kontekście prawnym, etycznym, a przede wszystkim moralnym.

¹⁰ J. J. Pawłowicz, *Godność człowieka fundamentem jego wolności*, УКРАЇНСЬКА ПОЛІОНІСТИКА, t. 9, 2012, s. 65.

3. Cel główny oraz cele cząstkowe pracy

Celem przedstawionej do recenzji pracy jest *zapropozowanie oryginalnej, uwzględniającej dostępne teksty i publikacje, rekonstrukcji poglądów Sena w zakresie wolności i jej filozoficznych podstaw*¹¹.

Cele cząstkowe pracy wiążą się z próbą odpowiedzi na dwa zasadnicze pytania badawcze, które zostały sformułowane we Wstępie, tj.:

1. *Jakie założenia filozoficzne przyjmuje A. Sen, proponując swoją koncepcję wolności?*
2. *W jaki sposób założenia przyjęte przez A. Sena w zakresie koncepcji wolności łączą realizację indywidualnej wolności ze zróżnicowanymi warunkami życia człowieka?*

Uważam, że tak ujęty cel główny jest zasadny w związku z jego bezpośrednim powiązaniem z tytułem pracy: „Założenia filozoficzne koncepcji wolności Amartyi Sena. Studium analityczno-krytyczne”, choć należy zauważyć, że Doktorant nie dokonał literalnego wyartykułowania celów szczegółowych.

4. Układ i struktura rozprawy doktorskiej

Układ pracy wskazuje na powiązanie z jej strukturą. Struktura pracy została podporządkowana zarówno przyjętemu celowi, jak i możliwości weryfikacji sformułowanej hipotezy badawczej.

Praca składa się łącznie z ośmiu komponentów, w tym:

- wstępu (pierwszy komponent),
- rozdziałów zasadniczych (pięć następnych komponentów),
- zakończenia (siódmy komponent),
- spisu bibliografii i streszczenia (ósmi komponent).

Uzasadnienie logiczne wyvodu pracy zostało przedstawione we Wstępie, ze wskazaniem na przyjęty podział rozdziałów tej pracy, tj.

- w rozdziale pierwszym dokonano przedstawienia i analizy głównych kategorii i pojęć odnoszących się do koncepcji wolności A. Sena¹²,
- w rozdziale drugim zinterpretowano założenia wolności w kontekście jednostkowym oraz społecznym,

¹¹ Praca doktorska, str. 14.

¹² Rozumienie kluczowych pojęć w całej pracy zostało zaprezentowane w postaci tzw. siatki terminów (11 kluczowych pojęć) we Wstępie, jednak nie uzasadniono ich kolejności, a może ona (kolejność) budzić zastrzeżenia.

- w rozdziale trzecim przedstawiono problem ubóstwa jako ograniczenia wolności w myśl koncepcji A. Sena, a także odniesiono się do roli społeczeństwa w niwelowaniu tego zjawiska,
- w rozdziale czwartym zaprezentowano koncepcję wolności w odniesieniu do celu, jakim jest rozwój, z uwzględnieniem indywidualnych wymiarów wolności oraz roli państwa i społeczeństwa w dążeniu do rozwoju,
- w rozdziale piątym podjęto kwestie dyskusyjne i polemiczne, w tym dotyczące przyjętej aksjologii czy ograniczeń w założeniach koncepcji wolności A. Sena.

W Zakończeniu Autor dokonał reasumpcji najważniejszych, podjętych rozważań w jego pracy, a także wskazał na uzyskane wyniki swoich badań. Przedstawił przykładowe kierunki i zastosowania koncepcji wolności A. Sena, a także zaprezentował potencjalny obszar analizy w ramach przyszłych badań naukowych.

5. Ocena formalnej i merytorycznej strony pracy

Dokonując oceny formalnej i merytorycznej strony pracy naukowej, jaką jest rozprawa doktorska, należy wziąć pod uwagę poszczególne kwestie i kryteria z tym związane.

Formalna strona pracy winna posiadać:

- 1) jasny i jednoznaczny tytuł,
- 2) logiczny, klarowny oraz na miarę możliwości proporcjonalnie rozłożony układ pracy, ujęty w postaci poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów,
- 3) podstawę źródłową, wyrażającą się jednolitymi przypisami, jak również bibliografią, uwzględniającą krajową i zagraniczną literaturę przedmiotu,
- 4) staranny i przejrzysty zapis w formie wydruku komputerowego, a także
- 5) jasny i czytelny styl pracy.

Tytuł pracy jest jednoznaczny i w pełni zrozumiały. Informuje on o tym, co jest przedmiotem pracy i jakiego zagadnienia dotyczy.

Struktura pracy pozwala na poprawne powiązanie poszczególnych jej części. Cała praca liczy 261 stron, przy czym rozdziały 1-4 są rozłożone w sposób względnie proporcjonalny (14%, 10%, 10%, 10%), natomiast rozdział 5 stanowi objętościowo 34% całości pracy, co w pewnym stopniu zaburza jej układ. Jest to jednak rozdział podejmujący kwestie dyskusyjne i uwagi polemiczne Autora, co pod względem merytorycznym stanowi uzasadnienie tego odstępstwa.

Pewne zastrzeżenia w tym obszarze dotyczą wyodrębnienia przez Doktoranta tylko jednej lub dwóch składowych w paragrafach rozdziałów:

3.2. Mechanizmy społeczne jako narzędzie zwalczające ubóstwo

3.2.1. Rola społeczeństwa

Podobna sytuacja ma miejsce w rozdziale 4 par. 5.1.1 oraz w rozdziale 5 par. 5.2.1 i 5.6.1

Wydaje się wskazane, aby w planowaniu struktury pracy naukowej przyjąć przynajmniej kilka (np. trzy) jej paragrafy.

Podstawę źródłową w postaci „Bibliografii” można uznać za w pełni wystarczającą: 47 pozycji literatury źródłowej (prace A. Sena) oraz 337 pozycji literatury pomocniczej. Bardzo cenne jest wyodrębnienie przez Doktoranta prac autorskich A. Sena (literatura źródłowa) oraz prac nawiązujących do jego twórczości lub powiązanych w tematach zasadniczych, jak: wolność, sprawczość, zdolność itp. (literatura pomocnicza).

Praca posiada staranny i przejrzysty zapis w formie wydruku komputerowego, zapewniającego właściwy odbiór wizualny pracy naukowej.

Formalna ocena pracy w aspekcie jasnego i czytelnego jej stylu wskazuje, że jest ona klarowna oraz zrozumiała językowo dla czytelnika, chociaż nie jest pozbawiona niestylizacyjnych zapisów, a także błędów o charakterze interpunkcyjnym, na przykład:

- str. 20. Zapisano: „Edukacja – zdolność głębszego przeżywania doświadczeń”. Można było zapisać: „Edukacja – proces, będący jednym z warunków do osiągnięcia zdolności głębszego przeżywania doświadczeń wolności przez człowieka”;
- str. 21. Zapisano: „Dobrobyt – określa cele, do których dąży jednostka...”. Można było zapisać: „Dobrobyt to stan wyrażający materialne, ale i abstrakcyjne cele człowieka do bycia zdrowym, wyedukowanym...”;
- str. 49. Zapisano: „Budżet zawiera zasoby, którymi dana osoba dysponuje”. Można było zapisać: „Budżet stanowi zestawienie informacji o zasobach...”;
- str. 113. Zapisano: „Ludzie są celem polityki, dopóki ich działania przyspieszają wzrost gospodarczy i społeczny dobrobyt”. Celem każdej polityki jest realizacja określonych działań, a poprzez to uzyskanie pożądanego stanu, poziomu danego zjawiska czy sytuacji. Podmiotem są konkretni ludzie, grupy osób czy całe społeczeństwo, ale nie celem samym w sobie.

Pragnę zwrócić też uwagę na tytuły niektórych części w pracy:

- w mojej ocenie tytuł rozdziału drugiego mógłby brzmieć: Sposoby funkcjonowania i zdolności człowieka jako miary realizacji wolności;
- tytuł podrozdziału drugiego jest następujący: „Głód jako ograniczenie w dostępie do zasobów”, a paragraf 2.1.1. Ubóstwo. Należy podkreślić, że pojęcie ubóstwo jest pojęciem szerszym i zawiera w sobie pojęcie głodu (jako skrajne ubóstwo), a zatem tytuł tego paragrafu powinien być bardziej doprecyzowany;
- podrozdział 3.3 jest następujący: „Przyczyny występowania ubóstwa (przedwczesna śmiertelność, niedożywienie, analfabetyzm oraz nierówność płci)”. Przedwczesna śmiertelność jest przecież skutkiem ubóstwa;
- paragraf 3.3.1 mógłby brzmieć: Ubóstwo jako ograniczenie rozwoju zdolności człowieka.

Całościowa ocena formalnej strony pracy, z uwzględnieniem jej tytułu, struktury, podstawy źródłowej, formy zapisu oraz jasności i czytelności stylu predestynuje do stwierdzenia, że w ujęciu zasadniczym - pomimo ww. uwag - praca jest przygotowana poprawnie.

Merytoryczna strona pracy winna uwzględniać w szczególności następujące kryteria, dotyczące:

- 1) wagi, tj. znaczenia podjętego problemu badawczego,
- 2) odniesienia do dotychczasowego stanu wiedzy w danym obszarze tematycznym, jako stanowiącego punkt wyjścia do własnych rozważań naukowo-badawczych,
- 3) umiejętności postrzegania problemu badawczego, wyrażającego się formułowaniem celów badań i hipotez badawczych,
- 4) umiejętności doboru metodyki badawczej i jej praktycznego wykorzystania, ze wskazaniem na jasno określone pole badawcze,
- 5) umiejętności odpowiedniego formułowania wyników badań i ich zestawienia w kontekście uprzednio przyjętych hipotez badawczych.

Problem badawczy został wskazany przez Doktoranta w pracy i jest on następujący: *„głównym problemem badawczym, nad którym pracował autor, było określenie filozoficznych założeń leżących u podstaw koncepcji wolności Sena”*¹³. Wydaje się, że bardziej trafne byłoby określenie problemu badawczego w sposób wyraźnie podkreślający występującą lukę badawczą¹⁴ i przedstawienie go na przykład w postaci pytania filozoficznego¹⁵.

¹³ Praca doktorska, str. 229, w. d. (wiersz dolny) 6 i 7.

¹⁴ Np. „Jako problem badawczy należy wskazać brak jasno określonych...”. Problemem badawczym jest bowiem stan niewiedzy, niedostatku w danej dyscyplinie naukowej. Celem formułowania problemu badawczego jest „*poznanie prawdy w obrębie tego, czego się nie wie*”. [Za:] J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, Wyd. Bernardinum, Gdynia 2002,

Uważam, że badania zrealizowane w tym temacie są bardzo ważne, a przedstawione ujęcie założeń filozoficznych z odwołaniem do zagadnień społeczno-ekonomicznych w pracach A. Sena jest istotnym elementem, zgłębiającym wiedzę o wolności z pogranicza antropologii filozoficznej, filozofii społecznej aż po metafizykę. Pracę autorstwa Pana Ł. Bartkowicza uznaję za oryginalną, o czym zaświadcza nie tylko podjęta przez Niego wykładnia założeń filozoficznych A. Sena, dotycząca koncepcji wolności, ale przede wszystkim określenie ich wpływu na szczegółowe rozstrzygnięcia w tej koncepcji i obszarów jej realizacji oraz podjęta dyskusja i uwagi polemiczne. Praca jest co prawda pracą kwalifikacyjną, ale przede wszystkim rozprawą naukową o charakterze twórczym, bowiem jej Autor nie ograniczył się wyłącznie do przedstawienia wyników badań, lecz również zawarł informacje dotyczące genezy tematu, realizacji badań i wyników z możliwie powszechnie zrozumiałym komentarzem¹⁶.

Praca posiada swój odpowiednik w kontekście dotychczasowego stanu wiedzy, co zostało ujęte w pierwszych czterech rozdziałach, zatytułowanych:

- rozdział 1: Sprawczość i dobrobyt jako kategorie wolności człowieka,
- rozdział 2: Sposoby funkcjonowania i zdolności jako miary realizacji ludzkiej wolności,
- rozdział 3: Ubóstwo jako deprivacja wolności,
- rozdział 4: Rozwój jako konieczność urzeczywistnienia wolności jednostek.

Teoretyczny charakter pracy w formie opisu podstawowych kategorii koncepcji wolności A. Sena jest tu widoczny. Praca jest przygotowana w sposób właściwy, a struktura ww. rozdziałów wykazuje logiczne powiązanie poszczególnych elementów składowych i jest podstawą do realizacji własnych przemyśleń Autora, przedstawienia uwag, spostrzeżeń i polemik, co zostało zaprezentowane w rozdziale 5 pt. „Charakter założeń filozoficznych oraz ich wpływ na szczegółowe rozstrzygnięcia w koncepcji wolności i obszarów jej realizacji. Kwestie dyskusyjne i uwagi polemiczne”.

Jednak za mocno dyskusyjną uważam kwestię uznania przez Doktoranta dorobku A. Sena w temacie „zdolności” jako odrębnej teorii. Moim zdaniem jest to zbyt daleko idący wniosek. Co prawda Doktorant przyjmuje rozumienie teorii jako *uporządkowaną logicznie i merytorycznie wiedzę na temat pewnego fragmentu rzeczywistości...*, niemniej jednak, to przecież wolność jest

s. 44-45.

¹⁵ W naukach filozoficznych, jak wskazuje A. Rzepiński, „*analizując proces stawiania problemów w nauce, przyjmuje się najczęściej, że są one wyrażane za pomocą pytań. Problem to znaczenie pytania w sensie logicznym. Sformułowanie pytania ukierunkowuje cały proces badawczy i ma tym samym wpływ na rozwiązanie problemu. Może również generować postawienie kolejnych problemów badawczych*”, na co z kolei wskazuje rozwinięcie idei J. Hintikki. [Za:] T. Rzepiński, *Podjęmowanie problemów badawczych w nauce a uteoretyzowanie danych doświadczenia*, Roczniki Filozoficzne, tom LIV, numer 2, 2006, s. 199, 200.

¹⁶ J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, op. cit., s. 127.

przedmiotem podjętych badań Doktoranta, a zdolności w tym układzie są de facto składową wyjaśniania jej koncepcji¹⁷.

W zakresie umiejętności postrzegania problemu badawczego, wyrażającego się formułowaniem celów badań i hipotez badawczych należy zauważyć, że Autor dysertacji sprostął temu zadaniu. Powiązanie problemu badawczego z celami i hipotezą pracy o naturalistycznych źródłach koncepcji wolności A. Sena, jest tu widoczne. Brakowało mi jednak w pracy wyróżnienia, np. w postaci pogrubienia tych fragmentów, które mówią o tym, co jest problemem badawczym, przyjętym celem pracy i sformułowaną hipotezą badawczą. Jako recenzent musiałam je „odnaleźć” w pracy.

W pracy doktorskiej wykazano się umiejętnością doboru metodyki badawczej i jej wykorzystania, ze wskazaniem na jasno określone pole badawcze. Metodyka pracy została przedstawiona we Wstępie i świadczy ona o odpowiednim przygotowaniu Doktoranta do realizacji pracy poprzez wykorzystanie streszczeń, parafraz o charakterze nieformalnym, rekonstrukcji oraz interpretacji wytypowanych tekstów. Zastosowane metody pracy¹⁸ to analiza i interpretacja hermeneutyczna tekstów źródłowych. W pracy jednoznacznie określono jej przedmiot oraz język.

W pracy widoczna jest umiejętność jej Autora w zakresie odpowiedniego formułowania wyników badań i ich zestawienia w kontekście celu pracy i sformułowanej hipotezy badawczej. Można jednak było w Zakończeniu wskazać literalnie, że cel pracy został zrealizowany, hipoteza zweryfikowana pozytywnie, a problem badawczy rozwiązany. Należy jednak podkreślić, że przedstawione przez Doktoranta wnioski badawcze są ważne z punktu widzenia twórczego rozwiązania problemu badawczego, a także jako źródło do dalszych rozważań i prac naukowych.

Uwzględniając wagę podjętego problemu badawczego, oryginalność jego rozwiązania, odniesienie do dotychczasowego stanu wiedzy, umiejętność postrzegania problemu badawczego, doboru metodyki badawczej i jej wykorzystania, a także odpowiedniego formułowania wyników badań - w ujęciu całościowej oceny merytorycznej strony pracy - mogę stwierdzić, że jest ona zasadniczo poprawnie opracowana.

¹⁷ Doktorant w pracy doktorskiej na str. 13 pisze: „*koncepcja wolności zawiera się w teorii zdolności*”.

¹⁸ Doktorant użył sformułowania „metodologia”, str. 14.

W kontekście przedstawionej oceny pracy, w tym jej strony formalnej i merytorycznej, nasuwają się dwa pytania do jej Autora:

1. Z czego wynika przyjęta numeracja zaproponowanej siatki pojęć przez Doktoranta?¹⁹
2. Czy ekonomia dobrobytu ma wpływ na filozoficzne pojmowanie i wyjaśnianie wolności człowieka XXI wieku w świetle koncepcji homo oeconomicus, homo sociologicus, neurooeconomicus czy homo sustinens²⁰, a jeśli tak, to w czym się on wyraża? (Doktorant w pracy wskazał na wpływ koncepcji wolności na ekonomię dobrobytu).

6. Wniosek końcowy

Biorąc pod uwagę wyżej wymienione składowe elementy przedstawionej do oceny rozprawy doktorskiej Pana mgr Łukasza Bartkowicza wyrażam opinię, że recenzowana rozprawa stanowi samodzielne rozwiązanie wskazanego przez Autora problemu badawczego i wykazuje Jego ogólną wiedzę w obszarze wpisującym się w dziedzinę nauk humanistycznych, w dyscyplinę nauki filozofia. Przedstawiona praca stanowi studium analityczno-krytyczne i jest rozprawą o cechach oryginalności. Dlatego też stwierdzam, że rozprawa ta odpowiada wymogom stawianym pracom doktorskim i wnioskuję o jej przyjęcie oraz dopuszczenie jej Autora do publicznej obrony.

¹⁹ Strony 18-21 w pracy doktorskiej.

²⁰ Badania w obszarze nauk behawioralnych, kognitywnych wskazują na pojawienie się pojęcia „homo neurooeconomicus”.